

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERS KİTAPLARINDAKİ KADER ÖĞRETİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Emine KESKİNER**

Öz

Günümüzde gençlerin inançla ilgili sorgulamalarının daha çok kader inancı ilgili olduğu görülmektedir. Sorgulamalarına tatmin edici cevap alamayan gençlerin ise Deizme kaydığına dair bir izlenim mevcuttur. Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler gençleri diğer alanlarda olduğu gibi inanç alanında da birçok bilgi ve yorumla karşı kaşıya getirmiştir. Bu durum, örgün din eğitiminin hem önemini hem de sorumluluğunu artırmaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitapları belki de birçok öğrencinin hayatı boyunca karşılaşacağı en önemli dinî kaynaklardan biridir. Bu çalışmada gençlerin kader inancı ile ilgili sorguladığı meselelere ders kitaplarında nasıl yaklaşıldığını tespit etmek amacıyla ilk ve ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programları ile ders kitapları belgesel tarama yöntemiyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, İnanç, Kader, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları.

A STUDY ON THE FATE TEACHING IN RELIGIOUS CULTURE AND ETHICS TEXTBOOKS

- 50 -

Summary

Today, inquiries of young people about belief seem to be more related to faith in fate belief. There is an impression of that young people are more inclined to accept the ideas of Deism if they do not receive satisfactory answers to their questions about belief. Developments in information technologies have brought young people face to face with many information in the field of belief as well as in other fields. In this case, both the importance and responsibility of formal religious education have increased. Religious Culture and Ethics textbooks are perhaps one of the most important religious sources that many students encounter in their lives. This study aims to determine whether the explanations that might answer young people's fate belief related questions are found in the textbooks. For this purpose, primary and secondary school religious culture and ethics education programs and textbooks were examined through document analysis method.

Key Words: Fate, Faith, Youth, Religious Culture and Ethics Education Programs, Religious Culture and Ethics Textbooks.

Giriş

* Bu makale, 27-28 Nisan 2018 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi'nde sunulan bildirinin ders kitapları özelinde geliştirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı. İletişim: eminekeskiner@gmail.com

İslam inancında genel olarak “Allah’ın yarattıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade etmek üzere kullanılan”¹ kader ve kaza kavramları, geçmişten bugüne itikadî bağlamda tartışılan konular arasında başı çekmektedir. Tartışmalar esnasında insanın, hayatının seyrinde herhangi bir etkisi olmadığı görüşünden hayatın kontrolünün tamamen insanda olduğuna kadar uzanan farklı yorumlar ortaya çıkmış ve bu yorumlar İslam tarihindeki farklı itikadî mezheplerin ortaya çıkışında belirleyici rol oynamıştır.² Mezheplerin teşekküllerinin ardından kader meselesine toplumda yaygın olarak kabul gören mezhebin görüşleri ışığında yaklaşmak gibi bir durum ortaya çıksa da tartışmalar son bulmamıştır. Kader inancının diğer İslam inanç esasları gibi gaybî yönünün bulunmasının yanı sıra insan-Allah, insan-evren, insan-insan gibi birçok etkileşimin ürünü olduğu düşünüldüğünde konuyla ilgili soru ve sorgulamaların devam etmesi kaçınılmazdır.

Kader inancı kapsamına giren soru ve sorgulamaların daha çok gençlik döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Yakın zamanda düzenlenen bir çalıştayda³ gençlerin en çok kötülük meselesi çerçevesinde “Tanrı’nın neden yeryüzündeki kötülöklere müdahale etmediği ve sessiz kaldığı” sorusunu sorduğu belirtilerek kader, Allah’ın zati ve tasavvuru, sabır, tevekkül gibi konuların pek çok kişi tarafından doğru anlaşılmasının itikadî sorunları artırdığına dolayısıyla gençlerin Deizme kaydığına dikkat çekilmektedir. Ortaya çıkan bu tabloda kader inancının karmaşık yapısının yanı sıra gençlerin içinde bulunduğu gelişimsel dönem ile doğrudan ya da dolaylı maruz kaldığı bilgilerin etkisi göz ardı edilemez. Dinî şüphe ve çatışma dönemi olarak nitelenen bu dönemde (14-18 yaş), gençlerin dinin ortaya koyduğu inanç esaslarına eleştirel bir şekilde yaklaşması doğaldır. Araştırmalar, bu şüphe ve çatışmaların ortaya çıkmasında dinî konulardaki bilgi eksikliği ve rehbersizliğin yanı sıra günlük hayattaki bazı olaylar ve bazı bilimsel teorilerle dinî inanç ve öğretiler arasında görölen çatışmaların etkisine dikkat çekmektedirler.⁴

Bu çalışmada amacımız, din dersi öğretim programlarında ve ders kitaplarında kader inancının nasıl ele alındığını betimlemek ve öğrencilerin bu inanç kapsamına giren sorularına ders kitaplarında ne ölçüde cevap verildiğini kısmen de olsa tartışmaktır. Bilgi teknolojilerinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi sonucu, günümüzde hemen her konuda olduğu gibi din konusunda da her çeşit bilgi ve yoruma kolayca ulaşılmakla beraber bu bilgi ve yorumların hangilerinin ne ölçüde doğru olduğunu ayırt edilebilmesi son derece güç bir hale gelmiştir. Bu durum, örgün din eğitiminin hem önemini hem de sorumluluğunu artırmaktadır. Bilindiği üzere okullardaki din öğretiminin amaçları ve içeriği

¹ Y. Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, XXIV, s. 58.

² İslam coğrafyasında ortaya çıkmış belli başlı itikadî mezhepler şunlardır: İnsanlara ait ihtiyarî fiillerin ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan Cebriyye,, itikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren Mu’tezile, Allah’ın kulları hakkında önceden tayin ettiği değişmez bir kaderi olduğunu savunan Eşariyye ve nasları ihmal etmemekle birlikte itikadî esaslar da dâhil İslam’ın bütün ana ilkelerini akli bilgilerle yoğun bir şekilde temellendirmeye çalışan Mâtürîdiyye’dir. Geniş bilgi için bk. İrfan Abdülhamid, “Cebriyye”, *DİA*, VII, s.205-208; İlyas Çelebi, “Mu’tezile”, *DİA*, XXXI, s. 391-401; Yusuf Şevki Yavuz, “Eş’ariyye”, *DİA*, XI, s. 447-455; Yusuf Şevki Yavuz, “Mâtürîdiyye”, XXXI, *DİA*, s. 165-175.

³ “Gençlik ve İnanç” konulu bu çalıştay, İKDAM Eğitim Derneği ve Uluslararası Öncü Eğitimciler Derneği tarafından Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün destekleriyle 4 Mart 2018 tarihinde Konya Öğretmenevi’nde yapılmış olup kamuoyunda bir hayli ses getirmiştir. <http://iktibasdergisi.com/2018/04/03/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirgesi/> (erişim: 6.09.2018).

⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 273.

öğretim programlarıyla belirlenmekte, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) ders kitapları vasıtasıyla öğretmen ve öğrencilere ulaşmaktadır. Böylelikle DKAB ders kitapları belki de birçok öğrencinin hayatı boyunca karşılaşacağı en önemli dinî kaynak olarak karşımıza çıkmakta,⁵ din eğitimi alanının incelenmesini göz ardı edemeyeceği materyallere dönüşmektedir.

Kader meselesi İlahiyat alanında daha çok Kalam, Tasavvuf, Din Felsefesi gibi disiplinlerin çalışma sahası olarak düşünülse de son yıllarda meselenin psikolojik ve sosyolojik boyutlarına yönelik çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Din Psikolojisi alanındaki kaderle ilgili çalışmalara baktığımızda, kader inancının hem psikoterapik fonksiyonunun hem de öğrenilmiş çaresizlik davranışı üzerindeki etkisinin araştırmalara konu edildiği görülmektedir.⁶ Diğer taraftan Kalam alanında da toplumun farklı kesimlerinin kader anlayışını tespiti yönelik ampirik araştırmaların varlığı dikkat çekmektedir.⁷ Din Eğitimi alanında ise tarafımızdan yazılan *Din Eğitimi-Öğretimi Bağlamında Kader Anlayışı* kitabı ile Öcal'ın, insanların hayat çizgileri üzerinden kaza ve kader konusunun anlatımı şeklinde bir yöntem denemesini içeren makalesi dışında kader konusunda müstakil bir çalışmaya ulaşamadık.⁸

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada öncelikle din dersi öğretim programlarında ve ders kitaplarında kader inancının nasıl ele alındığı betimlenmek istendiği için belgesel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar.⁹

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmada geçmişten bugüne yayımlanmış olan tüm din/DKAB dersi öğretim programları taranmıştır. Ders kitaplarında ise ulaşılabildiği ölçüde geniş bir örneklem kullanılmış olup bu ders kitapları kaynakçada ayrıca gösterilmiştir.

Mevcut Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı'nda kader konusuna yer verilmemesi nedeniyle çalışma, ilk ve ortaokul öğretim programları ve ders kitaplarıyla sınırlandırılmıştır.

⁵ Recep Kaymakcan, *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri*, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul 2009, s. 40.

⁶ Bu araştırmalardan bazıları şunlardır: Faruk Karaca, "Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma (Farklı Kader Algılarının Psikoterapik Değeri Üzerine)", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, c. 19, sayı 3, 2006, s. 479-489; Elif Kara, *Öğrenilmiş Çaresizlik Davranışının Genellenme Derecesi İle, Kader İnancı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), O.Ü.S.B.E., Samsun 2009; Elif Batman, *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkma Kader İnancının Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ç.Ü.S.B.E., Adana 2008; Yusuf Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açısından Fonksiyonu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.S.B.E., Erzurum 2006; Seyfullah Coşğun, *Kader Anlayışının 15-18 Yaşlar Arasındaki Gençlerin Tutum ve Davranışlarına Etkisi (Karabük İli Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü.S.B.E., Sakarya 2002.

⁷ Bu araştırmalardan bazıları şunlardır: Mücahid Şentürk, *Sakarya Halkının Kader Anlayışı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü.S.B.E., Sakarya 2013; Yusuf Katırcı, *Cezaevi Mahkumlarının Kader Anlayışı (Ferizli L Tipi Cezaevi Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü.S.B.E., Sakarya 2011.

⁸ Mustafa Öcal, "Kader ve Kaza İnancının Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, sayı 2, 2003, s. 31-50.

⁹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2013, s. 77.

Tarama sonucunda elde edilen verilerin öğrencilerin kaderle ilgili sorularına ne ölçüde cevap teşkil ettiği tartışılırken Altaş, Günaydın ve Keskiner'in araştırmalarında yer alan öğrenci sorularından faydalanılmıştır.¹⁰

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıflar) Öğretim Programlarında Kader İnancı

Ülkemizde din öğretimi okullarda var olduğu sürece kader inancı din dersi programlarının bir parçası olmuştur. Cumhuriyet dönemi boyunca yapılmış din dersi öğretim programlarının tümünde kader öğretimiyle ilgili birincil amacın, bu konudaki yanlış kabul ve inanışları düzeltmek olduğu anlaşılmaktadır. 2000 yılına kadar hazırlanan programlarda kader konusunun İslam Dini*, Büyük İslam İlmihali* gibi ilmihal kitaplarına benzer bir şekilde ele alındığı, 2000 yılından itibaren ise meseleye daha rasyonel bir şekilde yaklaşıldığı görülmektedir. Bu sebeple programlardaki kader anlayışı 2000 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirilecektir.

2000 Yılı Öncesi Öğretim Programlarında Kader İnancı

İlk olarak 1926 tarihli İlk Mektep Din Dersleri Müfredat Programı'nda; toplumdaki tevekkülle ilgili yanlış inanç ve kanaatleri düzeltmek amacıyla "Kanaati sefaletle, tevekkülü miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakiki dinde yeri olmadığı"¹¹ ifadesi yer almaktadır. Söz konusu programda tevekkül konusu, "İslâm dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir" başlığı altında 4. sınıfta öğretilecek konular arasında bulunmaktadır.

1949 yılında din derslerinin seçmeli olarak ilkökul 4. ve 5. sınıflara yeniden konulmasıyla kader konusu dördüncü sınıftan beşinci sınıfa alınmıştır. Programda kader öğretiminden amaç "Hayrı ve şerri yaratanın Allah olduğu ve insanın fiillerinde serbest olduğunu bilir. Müslüman'ın çalışkan olması gerektiğini bilir" ifadeleriyle açıklanmaktadır.¹² Burada konu başlıkları arasında *Kaderin Manası* demek yerine *Kaderin Doğru Manası* ifadesinin tercih edilmiş olması dikkat çekmektedir.¹³

1956 yılında ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına da seçmeli din derslerinin konulması sonucu orta ikinci sınıf din dersi müfredatında yer alan Kadere İman ünitesinde; Kader ve Kaza, Kul İradesi ve Tevekkül başlıkları yer almaktadır.¹⁴

DKAB dersinin zorunlu olduğu 1982 yılında hazırlanıp yürürlüğe konan Temel Eğitim ve Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Programı'nda beşinci sınıf din dersi müfredatında *Kadere İnanmak*

¹⁰ Nurullah Altaş, Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 174; Fatma C. Günaydın, "Akaid-Kelam Öğretiminde Yöntem Seçimini Etkileyen Unsurlar", 2014-2015 Öğretim Yılı Mesleki Çalışmalar Akaid ve Kelam Dersi Tebliğler, s. 25-26. http://www.ogretmenler.com/images/PDFLER/dogm/2015haziran_akaid_kelam_dersi_tebliğler.pdf (Erişim: 12 Şubat 2017); Emine Keskiner, Din Eğitimi-Öğretimi Bağlamında Kader Anlayışı, İstanbul 2016, s. 153-155.

* A. Hamdi Akseki, *İslam Dini, İlim İbadet ve Ahlak*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1933.

* Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul ts.

¹¹ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926)*, İstanbul: Devlet Matbaası, İkinci Tab', 1927, s. 45-46.

¹² Neda Armaner ve A. Zeki Öktem, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodik Bilgiler*, M. E. Basımevi, İstanbul 1960, s. 24-26; Ayşe Acar, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Dersi Müfredatlarının Mukayesesi (1949-2000)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 34.

¹³ Programda yer alan diğer konu başlıkları şunlardır: İslam'da Çalışmanın Önemi; Herkes Çalışmasına ve Kendi Kazancına Bağlıdır (Bununla ilgili ayet ve hadisler). Bk. *MEB Tebliğler Dergisi*, 7 Şubat 1949, XI, sayı: 524, s. 153.

¹⁴ *MEB Tebliğler Dergisi*, 17 Eylül 1956, XIX, sayı: 921, s. 147.

ünitesinde “çalışkanlığın İslam dininin emir ve esaslarından olduğunu kavramak” şeklinde ifadesi bulan amaçta ‘çalışma’ya yapılan vurgu göze çarpmaktadır.¹⁵ Kader inancı ile ilgili Hayır ve Şer, Allah’ın İradesi, İnsanın İradesi, İyiye ve Doğruya Yönelme ve Tevekkül gibi konulara ise 7. Sınıf din dersi müfredatında Kaza ve Kadere İman Ünitesi’nde yer verilmiştir.¹⁶ 2000 yılındaki program değişikliğine kadar kader konusunun bu çerçevede ele alındığı görülmektedir.

2000 Yılı Sonrası Öğretim Programlarında Kader İnancı

2000-2001 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*’nda yıllardır yedinci sınıf (orta ikinci sınıf) konuları arasında yer alan Kaza ve Kadere İman ünitesi, Kaza, Kader İnancı adıyla 8. sınıf (orta üçüncü sınıf) üniteleri arasına alınmıştır.¹⁷ Programda geçmiş programlardan farklı olarak Allah’ın âlemi yaratırken koyduğu küllî kanunların (sünnetullah) esas alınarak sebeplilik ilkesinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Programdaki kader konusu ile ilgili çerçeveyi Talim ve Terbiye Kurulu tarafından DKAB öğretmenlerine tavsiye edilen *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar* kitabındaki “Allah’ın Takdiri ve Kulun Tedbiri”¹⁸ adlı makalenin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen makalede rasyonel anlayış öne çıkarılarak insanın fiilinin yaratıcısı olduğunu kabul etmenin daha tutarlı olduğu belirtilmekte; kader, iyiliğin veya kötülüğün yapılabilmesi imkânı olarak tarif edilmektedir.¹⁹ Ecele ilgili olarak da Ehl-i Sünnet tarafından savunulan ecelin değişmeyeceği görüşünün yerine çeşitli sebeplerden dolayı bazı insanların ecellerinin değiştiği, bunun da kurallarının Allah tarafından konulduğu fikri savunulmaktadır.²⁰

2006 yılında yapılandırmacı anlayış doğrultusunda tekrar elden geçirilen *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*’nda kaderle ilgili öğrencilere verilecek kavramlar, kazanımlar, beceriler, değerler açık bir şekilde belirtilmiş olup, oluşturulması hedeflenen kader anlayışının net bir şekilde ortaya konulduğu görülmektedir. Öğrenme alanlarından oluşan yeni programda, kader konusu inanç öğrenme alanının son ünitesi olarak benzer başlıklarla 2000’de olduğu gibi sekizinci sınıfta (orta üçüncü sınıf) yer almaktadır.²¹ Öğrencilere verilecek kavramlar listesinde

¹⁵ Bk. *MEB Tebliğler Dergisi*, 29 Mart 1982, XLV, sayı: 2109, s. 156-157. Kadere İnanmak ünitesindeki konu başlıkları şöyledir: Kader Nedir?; Kaza nedir?; İslam’da Çalışmaya Verilen Önem: Çalışmak ibadettir, Allah çalışanları sever, İki günü eşit olan insan zarardadır.

¹⁶ *MEB Tebliğler Dergisi*, 29 Mart 1982, XLV, sayı: 2109, s. 159.

¹⁷ Adı geçen üniteye yer alan konu başlıkları şunlardır: Allah Her Şeyi Bir Ölçüye Göre yaratmıştır; Evrenin Yasaları (Fiziksel Yasalar, Biyolojik Yasalar, Toplumsal Yasalar); İnsanın Kaderi; İnsan İçin Ancak Çalıştığının Karşılığı Vardır; Her şeyin Bir Sonu Vardır; İnsan Özgürlüğü Oranında Sorumludur. Bk. *MEB Tebliğler Dergisi*, Ekim 2000, LXIII, sayı: 2517, s. 971.

¹⁸ Ahmet Akbulut, “Allah’ın Takdiri Kulun Tedbiri” (*Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar* içerisinde), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000, s. 123-143.

¹⁹ Aynı yer, s. 139.

²⁰ Aynı yer, s. 142.

²¹ Bk. *MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB, Ankara 2006, s. 71. Kaza ve Kader Ünitesi’nin içeriği 2000’dekine benzer bir şekilde şu başlıklardan oluşmaktadır: Allah Her Şeyi Bir Ölçüye Göre Yaratmıştır; Kader ve Evrendeki Yasalar (Fiziksel Yasalar, Biyolojik Yasalar, Toplumsal Yasalar); İnsan İradesi ve Kader; İnsanın Özgürlüğü ve Sorumluluğu; İnsanın Çabası: Emek ve Rızık; Dünya Hayatının Sonu: Ecel ve Ömür; Allah’a Güvenmek (Tevekkül).

konumuzla ilgili olarak kader, kaza, rızık, ecel, ömür ve tevekkül kavramları yer almaktadır.²² Kader konusunda verileceği belirtilen değerler ise; sorumluluk, bilimsellik, estetik, çalışkanlık, güven ve bağımsızlıktır. Öğrencilere kazandırılacak beceriler arasında ise; 'eleştirel düşünme'nin başı çektiği görülmektedir.²³ Kaza ve Kader Ünitesi'nin kazanımları ise şunlardır:²⁴

- Kaza ve kader kavramlarını açıklar.
- Allah'ın her şeyi bir ölçüye göre yarattığına örnekler verir.
- Evrendeki fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasaları fark eder.
- İnsanın akıl ve irade sahibi olması ile özgür ve sorumlu bir varlık olması arasındaki ilişkiyi açıklar.
- İnsanın çalışmasının karşılığını alacağı bilinciyle hareket eder.
- Her canlının bir sonu olduğunu farkına varır.
- Allah'a güvenmenin (tevekkül) pasif bir bekleyiş olmadığını farkında olur.
- Kaza ve kaderle ilgili toplumda yaygın olan yanlış anlayışların sebeplerini açıklar.

Programda konuların Allah'ın her şeyi bir ölçüye göre yaratması, evrendeki yasalar, insan iradesi, insanın sorumlu bir varlık olduğu ve tevekkül ile sınırlandırıldığı görülmektedir.

2010 yılında gerçekleştirilen program değişikliğinde ise kader konusunda ünite içeriğinde yer alan Kader ve Evrendeki Yasalar'ın alt başlıklarının kaldırılması dışında herhangi bir değişiklik görülmemektedir.²⁵

Son olarak 2018 yılında yenilenen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıflar) Öğretim Programı'nda *Kader İnancı* adlı ünite, "Kader ve Kaza İnancı", "İnsanın İradesi ve Kader", Kaderle İlgili Kavramlar" konularına yer verileceği belirtilmektedir. Ünitenin kazanım ve açıklamaları şöyledir:

²⁶

- Kader ve kaza inancını ayet ve hadislerle açıklar (Allah'ın herşeyi bir ölçüye göre yaratmasına, sünnetullah kavramı kapsamında evrendeki fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalara yer verilir)
- İnsanın ilmi, sorumluluğu ile kader arasında ilişki kurar
- Kaza ve kader ile ilgili kavramları analiz eder (Kavramlar; ecel, ömür, rızık, tevekkül, başarı, başarısızlık, sağlık ve hastalık ile sınırlandırılır; kavramlar kaderle ilişkilendirilerek ele alınır)
- Toplumda kader ve kaza ile yaygın olan yanlış anlayışları sorgular (Alın yazısı, kara talih, baht, kısmetsizlik gibi kalıp yargılar, Gerekli güvenlik tedbirlerinin alınmaması sonucunda yaşanan iş kazalarının kaderle olumsuz bir şekilde ilişkilendirilerek

²² Aynı yer, s. 22.

²³ Aynı yer, s. 59.

²⁴ Aynı yer, s. 59.

²⁵ MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB, Ankara 2010, s. 72.

²⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 2018, s. 36.

bireysel ve toplumsal sorumluluğun göz ardı edilmesi gibi yanlış anlayışlar eleştirel bir bakışla ele alınır).

Programda yer verilen anahtar kavramlar ise şunlardır: Kader, kaza, sünnetullah, küllî irade, cüzî irade.²⁷ Özetle kader konusunda 2000’de başlayan paradigma değişikliğinin günümüzde de büyük ölçüde sürdürüldüğü görülmektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kader İnancı

Bu bölümdeki alt başlıklar geçmişten bugüne DKAB ders kitaplarında yer alan konu başlıkları doğrultusunda oluşturulmuştur.

Kader ve Kaza Tanımları

Kaderle ilgili her yaşta insanın yaşadığı zihinsel karışıklıkta öncelikle yaygın olarak bilinen kader ve kaza tanımlarının yanlış anlaşılmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak Allah’ın bir eylemin yapılacağını bilmesi ile kişiye o eyleme zorlaması arasındaki farkın anlaşamadığı veya bilgisinden hareketle kötü bir olayın gerçekleşmesine neden engel olmadığı sorgulandığı görülmektedir. Nitekim ortaokul düzeyinde görev yapan DKAB öğretmenleriyle yaptığımız mülakatlarda, Altaş’ın lise öğrencileri, Günaydın’ın İHL öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmalarda gençlerde bu yöndeki sorulara sıkça rastlandığı görülmüştür. Değişik soru kalıplarıyla sorulmakla beraber adı geçen araştırmalarda kaderle ilgili olarak “Allah her şeyi biliyorsa neden imtihan ediliyoruz?” sorusu başı çekmektedir.²⁸

Ülkemizde din dersi zorunlu olana kadar ders kitaplarında yer alan kader ve kaza tanımları genel olarak “Her ne varsa Allah’ın bilmesi, takdiri, dilemesi ve yaratması ile olup bunların sonradan alacakları şekil ve vasıflarının hepsini evvelden bilmiş ve öylece yaratmış olmasına kader, dilemiş olduğu o şeyin zamanında meydana gelmesine de kaza denilir” şeklindedir.²⁹

1982’de din dersi zorunlu olduktan sonra Bilgin tarafından kaleme alınan ilkököl beşinci sınıf ders kitabında *kader*, Allah’ın olacakların hepsi için kendi bilgisi ve isteğine göre belirlediği düzen; *kaza* ise olayların Allah tarafından belirlenmiş düzene uygun olarak meydana gelmesi, gerçekleşmesi olarak

²⁷ Aynı yer, s. 37.

²⁸ Altaş, s. 174; Keskiner, s. 153-155; Günaydın, s. 25-26. Bu bağlamda sorulan diğer sorular şöyledir: Niye mesela cennetlikler cehennemlikler var o zaman? Zaten belliyse niye bizi dünyaya gönderdi? Allah madem biliyordu cennete cehenneme gideceğimizi niye dünyaya geldik? Allah bizim yapıp ettiklerimizi biliyor ise, o halde bizi neden sorumlu tutuyor? Madem benim cennetlik mi cehennemlik mi olduğum belli o zaman neden uğraşıyorum, neden çabalıyorum, bu imtihan neden? Allah bizim yapıp ettiklerimizi biliyor ise, o halde bizi neden sorumlu tutuyor? Allah ne yapacağımızı bildiği halde neden bizi sınıyor? Allah her şeyi bildiği halde neden bizi yarattı? Biz doğmadan önce cennet cehennemlik olduğumuz belli ise neden amel işleyeyim? Allah ne yapacağımızı bildiği halde neden bizi sınıyor? Allah bizim kaderimizi biliyorsa direkt bizi cennetine veya cehennemine atsın. Sonuçta biliyor hangimiz cennetlik, hangimiz cehennemlik!

²⁹ Neda Armaner, *Din Bilgisi (İlköğretmen Okulları Ders Kitapları, İkinci Devre Sınıf II)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 71. Benzer tanımlar için bk. Gülten Okutan ve Ömer Okutan, *Din Bilgisi (İlkokullar için, Sınıf: V)*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1967, s. 51; Abdullah Halacoğlu, *Din Dersleri II (Ortaokullarda)*, Tan Matbaası, İstanbul 1972, s. 39; Selçuk Eraydın ve M. Yaşar Kandemir, *Din Bilgisi II*, İrfan Yayınevi, İstanbul ts., s. 33; Hayati Ülkü, *Din Dersleri Sınıf II (Ortaokul ve Dengi Okullar İçin)*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1972, s.32.

tarif edilmektedir.³⁰ Bilgin'in tercih ettiği tanımda düzen fikrinin öne çıktığı görülmektedir. Bununla beraber 2000 yılına kadar diğer ders kitaplarında yer alan tanımların genel olarak 1982 öncesi ders kitaplarına benzediği görülmektedir.³¹

2000 yılında hazırlanan programla birlikte kader konusunda Allah'ın âlemi yaratırken koyduğu küllî kanunların esas alınarak sebeplilik ilkesinin öne çıkarıldığı yukarıda belirtilmişti. Bu değişimin ders kitaplarına nasıl yansıdığını görmek amacıyla incelediğimiz ders kitaplarından birinde *Kader ve Evrendeki Yasalar* başlığı altında şu satırlara yer verilmiştir. "Kader, sözlükte bir şeyin ölçüsü, miktarı ve kıymeti anlamlarına gelmektedir. Allah, evreni ve evrendeki varlıkları belirli bir ölçü ve düzene göre yani kadere uygun olarak yaratmıştır. Evrendeki her şeyi takdir eden, varlıkların kaderini belirleyen, her olayın sebep-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşmesini sağlayan da odur... Fiziksel, biyolojik, toplumsal vb. bütün yasalar Allah'ın takdiridir. Yüce Allah, bu yasalar aracılığıyla evrendeki her şeyin kendi dileğine yani kaderine uygun olarak gerçekleşmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla her şey onun ilim, irade ve kudretinin eseridir. Her şeyde sebepler ve birtakım ölçüler mevcuttur. Çevremizde meydana gelen olaylar Allah'ın kaza ve kaderine uygun olarak meydana gelir... Dinî bir terim olarak kader, Yüce Allah'ın, başlangıçtan sonsuza kadar olmuş ve olacak şeylerin zamanını, yerini ve her türlü özelliğini önceden bilip takdir etmesidir. Allah'ın ezelde irade ve takdir ettiği şeylerin yeri ve zamanı gelince gerçekleşmesine ise kaza denir."³² Burada geçmiş ders kitaplarındaki kader tanımının dinî bir terim olarak yer bulduğu görülmektedir. Bu durum, soyut işlem aşamasına tam olarak girememiş çocuk ve gençlerde zihinsel karışıklığa sebebiyet verdiğini düşündüğümüz tanımların, 2000 sonrasında da ders kitaplarında yer almaya devam ettiğini göstermektedir.

- 57 -

2018 yılında yapılan program değişikliği sonrasında hal-i hazırda okutulmakta olan ders kitabında terim olarak kader "... insanların özgür iradeleriyle yapacaklarını Allah'ın (c.c.) önceden bilmesi ve düzenlemesi" ³³ şeklinde tarif edilmektedir. Özgür irade kavramının tanımda geçmesi önemlidir. Tanımın işlevsel olabilmesi insanın eylemlerinde ne ölçüde özgür olduğunun öğrencinin anlama düzeyine uygun bir dille aktarılmasına bağlıdır. Bu konu ders kitaplarında İnsan Özgürlüğü Oranında Sorumludur, İnsan İradesi ve Kader, İnsanın Özgürlüğü ve Sorumluluğu gibi başlıklar altında müstakil olarak ele alınmaktadır.

İnsanın İradesi ve Kader İlişkisi

İnsanın iradesi ile kader arasındaki ilişkiye dair insanın özgür olup olmadığı veya ne kadar özgür olduğu meselesi geçmişten bugüne tartışılan, farklı itikadî yorumların ortaya çıkmasına sebep olmuş bir konudur. Araştırmalarda tespit edilen; "Kader özgürlüğümüzü sınırlar mı?³⁴ Bunu yaptım, ben mi yaptım Allah mı yaptı? Allah seçiyor, biz yaşıyor muyuz? Biz kendimiz mi yapıyoruz, zaten biliyorsa bizim yapmamıza neden izin veriyor ki? Kötü insan olacağımız belli ise, o zaman biz niye yaşıyoruz? Allah bizim yapıp ettiklerimizi biliyor ise, o halde bizi neden sorumlu tutuyor? Alnımızdaki yazılmışsa o zaman bizim

³⁰ Beyza Bilgin, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5 (İlkokullar İçin)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 74-75.

³¹ Bk. Bk. Akif Güllü ve Gıyasettin Kaya, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5 (İlkokullar İçin)*, Kaya Matbaacılık, İstanbul 1993, s. 59; Cihad Tunç, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi II (Ortaokullar İçin)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1982, s. 50.

³² Muzaffer Aydın, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 8*, 2014, s. 14, 15.

³³ MEB Dinî Terimler Sözlüğü, s. 239'dan aktaran; Sabahattin Nayir, v.dğr., *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8*, MEB, 2018, s. 12.

³⁴ Altaş, s. 174.

*eylemlerimizin ne anlamı var?*³⁵ gibi sorular kader inancı ile ahiret inancının eklemlendiğini, sağlıksız bir kader inancının yanlış bir Tanrı tasavvuru ve ahiret anlayışının oluşmasına sebep olabileceğini göstermektedir.

2000'deki program değişikliğine kadar ders kitaplarında genel olarak her hareketi yaratanın Allah olduğu, bununla beraber iyiyi ya da kötüyü seçmenin insanın elinde olduğu, kaderin yaratıcısı olan Allah'ın kulun seçme özgürlüğüne (iradesine) müdahale etmediği, dolayısıyla insanın işlediğinden sorumlu olduğu ifade edilmekte; Allah'ın iyi davranışları sevgisi ve rızasıyla, kötü davranışları sevgisi ve rızası olmadan yarattığı belirtilmektedir.³⁶

Ders kitaplarında Allah'ın insanın yapacaklarını bilmesinin insanın eylemleri üzerindeki etkisinin daha çok güneşin tutulmasının önceden tahmin edilmesine benzetilerek açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir.³⁷

2000 sonrası DKAB dersi kitaplarında *İnsan İradesi ve Kader* başlığı altında, insanın düşünce, söz ve davranışlarında özgür bir varlık olduğu, Kur'an'da seçimin insana bırakıldığı, dolayısıyla yaptıklarından sorumlu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca öğretim programında yapılan değişiklik doğrultusunda irademiz dışında yaşadıklarımızın Allah'ın yarattığı fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalar çerçevesinde gerçekleştiği vurgulanmaktadır.³⁸

2018-2019 öğretim yılı itibarıyla okutulmakta olan DKAB ders kitabında ise insanın iradesi ile kader ilişkisinin geleneksel kader öğretimindeki gibi küllî irade-cüzî irade kavramlarıyla ele alınması dikkat çekmektedir.³⁹ Hatta öğrencilerden kaderle ilgili bir hadis-i şerifi* Allah'ın küllî iradesi ve insanın cüzî iradesi açısından yorumlamaları istenmektedir.⁴⁰

Öte yandan ders kitaplarında küllî irade kapsamına girdiği için insanın ne zaman, nerede, hangi aileden, hangi ırktan dünyaya geleceğini seçemediği, kendi iradesi ve seçimi dışında başına gelen durumlardan sorumlu olmadığı bilgisine yer verilmekle beraber Müslüman olmayan çevrelerde doğup büyüyen insanların ahiretteki akibetine girilmemektedir. Oysa araştırmalar Müslüman olmayan çevrelerde doğup büyüyen insanların cehennemlik olduğu ön kabulünden hareketle Allah'ın adaletini sorgulamaya yönelik (*Ben Amerika'da doğsaydım Hıristiyan olurduym, orada doğanların suçu ne ki cehennemlik*

³⁵ Keskiner, s. 153-154.

³⁶ Bk. Ahmet Hamdi Akseki, *Öğretmen ve Öğrencilere Yardımcı Açıklamalı Din Dersleri*, Hilal Kırtasiye Kitabevi, Ankara 1949, s. 111; Armaner, *Din Bilgisi*, s. 71-72; Okutan-Okutan, s. 50-51; Ülkü, s. 32; Eraydın- Kandemir, s. 33; Üzeyir Gündüz v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (Ortaokul 1. Sınıf)*, Kaya Matbaacılık, İstanbul 1993, s. 95.

³⁷ Bk. Eraydın- Kandemir, s. 34; Bilgin, s. 74; Gündüz v.dğr., s. 95.

³⁸ Mehmet Akgül v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Materyali İlköğretim 8. Sınıf*, Devlet Kitapları, İstanbul 2007, s. 18.

³⁹ Nayir v.dğr., s. 22.

* "Delikanlı! Sana bazı şeyler öğreteceğim. Allah'ı gözet ki Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki Allah'ı (daima) yanında bulasın. Bir şey istediğinde Allah'tan iste! Yardıma muhtaç olduğunda Allah'tan yardım dile! Şunu bil ki bütün insanlar sana fayda vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana faydalı olamazlar. Ayrıca bütün insanlar sana zarar vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana hiçbir şeyde zarar veremezler. Bu konuda kalemler kaldırılmış (karar verilmiş), sayfalar kurumuştur (hüküm kesinleşmiştir)." (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 293.)

⁴⁰ Nayir v.dğr., s. 13.

oluyorlar? vb.⁴¹) soruların sıkça sorulduğunu göstermektedir: Hidayet konusu ile de ilişkilendirilebilecek bu tarz sorulara yönelik cevapların 11. sınıftaki Kur'an'da Bazı Kavramlar Ünitesi'nde yer alan *İslam'ın Aydınlik Yolu: Hidayet* başlığı altında da yer almadığı görülmektedir.⁴²

Ders kitaplarında insan iradesi ve kader ilişkisini ele alan bölümlerin, yanlış kader anlayışını düzeltme amaçlı "Kaderim böyleymiş, ne yapsam boş!" gibi söylemlerle sorumluluktan kurtulamayacağını bilmelidir. Aklını ve iradesini doğru yönde kullanmalı; yapacağı işlerin hayır mı şer mi olduğunun, tercihlerinin onu cezaya mı yoksa mükâfata mı götüreceğinin hesabını yapmalıdır. Özgürlükle sorumluluk arasında doğrudan bir ilişki olduğunu unutmamalıdır." şeklinde nasihat içeren ifadelerle son bulduğu görülmektedir.⁴³ Bu tarz ifadeler yerine öğrencilerin anlama düzeyine uygun cümlelerle söz konusu mesajı kendilerinin bulmasına imkan tanıyan bir dilin tercih edilmesi daha uygun olacaktır.

Hayır ve Şer

Girişte de ifade ettiğimiz üzere kötülük meselesi gençler arasında en çok sorulan itikadî sorulardan birini teşkil etmektedir. İslamî literatürde şer kavramıyla ifade edilen kötülük meselesiyle ilgili sorulardan bazıları şöyledir: *Sakat doğan çocuğun suçu ne, Allah niçin kötülükleri ve felaketleri yaratmıştır, Allah neden herkese eşit şartlar sunmuyor, neden insanlar acı çekiyor, Allah iyilerin yardımcısı ise neden hep iyi insanlar eziliyor?*⁴⁴ *Niye ben bu konuda bu zorlukları yaşıyorum? Adalet nerede?* (Anne-babası ölmüş bir çocuk sorusu)⁴⁵ *Allah kötülükleri neden engel olmaz? Allah neden kötüyü yarattı?*⁴⁶

Geçmişte ders kitaplarında kötülük meselesi ile ilgili bazı hususların Hayır ve Şer kapsamında ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda ders kitaplarında; iyi insanların başlarına gelen sıkıntıları sabırla karşıladıkları, kendilerinin kusurlu olabileceğini düşündükleri, yaptıkları hataları düzelterek aşırı üzüntüye kapılmadıkları, böylelikle başlarına gelen kederli olayları, kolaylıkla atatabildikleri⁴⁷; insanların çoğu zaman kendileri için neyin hayırlı neyin şerli olduğunu bilemediği, savaşa çıkıp orada ölmenin ilk bakışta hoşça gitmese de Allah yolunda şehit olmanın bir Müslüman için en büyük hayır olduğu⁴⁸; 'Demek kaderimde bu da varmış' diyerek aşırı üzüntüye kapılmadığı, Müslümanların olumlu veya olumsuz (hayır veya şer) her şeyin Allah'tan geldiğine inanmaları sebebiyle kaderin onlar için bir teselli kaynağı olduğu, kaza ve kader inancı zayıf olan insanların başlarına gelen kötülükleri aşırı tepki

⁴¹ Altaş, s. 174. Benzer sorulardan bazıları şöyledir: Ahirette hesap verirken insanların yetiştirildiği çevre göz önünde bulundurulacak mı?; Kişinin hesap zamanı şartları dikkate alınır mı? (bazıları dindar çevrede doğuyor bazıları değil) Hristiyan bir ailede doğmuş birini Allah nasıl sorumlu tutar? Biz Müslüman topraklarında doğduk. Türkiye'de doğduk Müslümanız ama başkaları işte Hristiyan olarak doğdu, ne olacak? Günaydın, s. 26; Keskiner, s. 154.

⁴² Bk. Bekir Çelik v.dğr., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11*, MEB, 2018, s. 68-69.

⁴³ Aynı yer, s. 23. Benzer ifadeler için bk. Gündüz v.dğr., s. 95; Akgül v.dğr., s. 20.

⁴⁴ Altaş, s. 174.

⁴⁵ Keskiner, s. 154.

⁴⁶ Günaydın, s. 25.

⁴⁷ Güllü ve Kaya, s. 60.

⁴⁸ Gündüz v.dğr., s. 96.

gösterdikleri, olayları kabullenmekte güçlük çekip, ruhsal bunalıma düştükleri⁴⁹ şeklinde ortaokul öğrencilerinin çoğunun zihinsel ve duygusal gelişimlerine uygun düşmeyen ifadelerle rastlanmaktadır.

Mevcut ders kitabında Hayır ve Şer kapsamına giren bazı hususların Başarı ve Başarısızlık ile Sağlık ve Hastalık başlıkları altında geçtiği görülmektedir: “Çok çalışmasına rağmen arzu ettiği başarıya ulaşamayan insan da “Ben ne bahtsızım.” diyerek Allah’ın (c.c.) takdirine isyan etmemeli, gayreti elden bırakmamalıdır.”⁵⁰ Alınan bütün önlemlere rağmen insanlar yine de hasta olabilir. Böyle durumlarda “Hasta olmak benim kaderimde varmış.” diyerek tedavi olmamak veya hastalığa çare aramamak doğru bir kader anlayışı değildir. Hasta olan kişi yeniden sağlığına kavuşmak için gerekli tedavi yollarına başvurmalı ve Allah’a (c.c.) dua etmelidir.⁵¹ Bu satırlardan kader konusunda toplumda görülen bir kısım yanlış inanışları normatif bir üslupla düzeltmenin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

“Kötülük Problemi” müstakil bir başlık olarak 11. Sınıf DKAB ders kitabında *İnançla İlgili Meseleler* Ünitesi’nde yer almakta, konuya dünyadaki kötülüklerin kaynağının insan olduğu fikri ekseninde yaklaşıldığı görülmektedir.⁵² Ancak burada da konunun, önemiyle örtüşür bir oranda ve güncel örnekler kullanılarak ele alındığını söylemek güçtür.

Ömür ve Ecel

Ömrün uzayıp kısılması buna bağlı olarak ecelin değişip değişmemesi mevzu kaderle ilgili tartışmalı konular arasında olup, İslam alimleri arasında değişeceğini ve değişmeyeceğini savunanların olduğu bir konudur. Ehl-i Sünnet anlayışına göre ecel tek olup ömür uzayıp kısılmaz. Öte yandan Mutezile ekolünden bazıları çeşitli sebeplerle ecelin değişebileceği görüşünü savunmaktadırlar. İncelediğimiz çalışmalarda da ömür ve ecele ilgili soruların ecelin değişip değişmeyeceği, birileri tarafından öldürülen insanların eceliyle ölüp ölmediği, alınan tedbirlerin, yaşam şartlarının ömrün uzayıp kısılmasında etkili olup olmadığı konuları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir: *Ecelimiz belli mi? Kaderde ne zaman öleceğimiz belli ise neden sadaka ömrü uzatıyor? Şu anda camdan atlasam ecelim ben mi belirlemiş olurum?*⁵³ *Ben buradan atlasam, bu benim kaderim mi? Madem her şey belli, intihar etmek neden günah? İntihar edersem niye günaha gireyim?*⁵⁴

Din dersi kitaplarına ecel konusu 2000 yılındaki program değişikliği sonrasında girmiş ve bazı ders kitaplarında ecelin değişebileceği bazılarındaki ise değişmeyeceği savunulmuştur. Uzunca bir zaman okutulduğunu gördüğümüz bir ders kitabında; “İnsan için belirlenen ömür bittiğinde ecel gelir ve ölüm olayı gerçekleşir. Allah bu durumu bize şöyle bildirir: ‘... sonra size bir ecel, bir ömür süresi tayin edendir’ (En’am Suresi, ayet 2)”⁵⁵ denilmek suretiyle ecelin değişmeyeceği ifade edilmektedir.

Sonrasında okutulan ders kitabında konunun ömrün uzayıp kısılabileceği, dolayısıyla ecelin değişebileceği yönünde ele alındığı görülmektedir: “Yüce Allah, her canlıya belli bir ömür takdir etmiştir. İnsana da verilmiş bir ömür vardır. Ancak kişinin ömrü yaşadığı çeşitli etkenlere bağlı olarak

⁴⁹ T. Zahid Arvasi, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf*, Serhat Yayınları, İstanbul 2000, s. 86.

⁵⁰ Nayir v.dğr., s. 31.

⁵¹ Nayir v.dğr., s. 32.

⁵² Bk. Çelik v.dğr., s. 102-105.

⁵³ Günaydın, s. 26.

⁵⁴ Keskiner, s. 154.

⁵⁵ Akgül v.dğr., s. 23.

değişebilir. Sağlığına, beslenmesine, içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak insan daha uzun süre yaşayabilir. Sağlıklı yaşamak için çaba harcamayan, kurallara uymayan insanlar ise bu durumdan etkilenir. Örneğin, trafik kurallarına uymayan, aracının bakımını yaptırmayan bir sürücü kaza geçirebilir. Yüzme bilmeyen kişi derin sulara girerse boğulabilir. Temizliğe dikkat etmeyen ve bulaşıcı hastalıklara karşı korunmayan kişi hastalanabilir. Tıpkı hayat gibi ölüm de Allah'ın takdiriyle meydana gelmektedir. Allah'ın ezeldeki bilgisiyle insanın ömrünü takdir etmesi onun iradesini ortadan kaldırmaz. Bu konuda insanın yapması gereken yaşadığı süre içerisinde Allah'ın evrene koyduğu yasalara göre hareket etmesidir."⁵⁶ Görüldüğü üzere burada sebeplilik ilkesi öne çıkarılmıştır.

2018'de gerçekleştirilen program değişikliği sonrası hal-i hazırda okutulmakta olan ders kitabında ömrün uzaması ve kısalmasının Allah'ın takdiri ile gerçekleştiği belirtilerek "İnsan için belirlenen ömür bittiğinde ecel gelir ve ölüm olayı gerçekleşir." denilmektedir. Bu satırlar ecelin değişmeyeceği şeklinde yorumlamaya daha uygun gözükmektedir. Konu kaderle ilgili diğer başlıklarda olduğu gibi "... insan kendisine verilen ömrü, Allah'ın (c.c.) rızası doğrultusunda iyi ve doğru işler yaparak geçirmelidir. Söylediği söz ve yaptığı davranışlardan sorumlu olduğunu bilerek yaşamını sürdürmeli; kendisine, ailesine ve yaşamış olduğu topluma faydalı olmaya çalışmalıdır. Yaptıklarından sorumlu olduğunu unutmamalıdır."⁵⁷ şeklinde yine nasihat içeren ifadelerle son bulmakta, öğrencilerin ecele ilgili merak ettiği hususlarla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamaktadır.

Rızık

İnsanların çoğunlukla yiyecek ve içecek için kullandıkları rızık kavramı aslında Allah'ın verdiği bütün nimetler anlamına gelmektedir. Bu konuyla ilgili sorgulamanın rızıkının doğumdan önce belli olup olmadığı hususunda yaşandığı görülmektedir. Nitekim DKAB öğretmenleriyle yaptığımız mülakatlarda katılımcılarımızın üçte ikisinin rızık doğmadan önce takdir edildiğini, geri kalan üçte birinin ise takdir edilmediğini düşündükleri görülmüştür.⁵⁸

Din dersi kitaplarında rızık konusunda, rızıkla çalışma arasındaki ilişkinin öne çıkarıldığı, herkese çalıştığı kadar rızık verileceğinin vurgulandığı görülmektedir: "Allah herkese rızık verir, derdi veren Allah elbette dermanını verir gibi sözler doğrudur ancak bu çalışmamayı ve derman aramamayı gerektirmez. Bütün dertlerin bir dermanı olacağını Peygamberimiz bildirmiştir. Bu dermanı ancak arayanlar bulur. Derman kendiliğinden gelmez. Aynı durum rızık konusunda geçerlidir. Herkese rızık verilir ama çalıştığı kadar. Hiç kimse çalışmadığı bir rızıkta ulaşamaz"⁵⁹.

2018-2019 öğretim yılı itibarıyla okutulmakta olan ders kitabında; "İnsan, Allah'ın (c.c.) evrene koyduğu yasaları gözeterek çalışır, çabalar, sebeplere sarılır ve rızık kazanmak için tercihlerde bulunur. Allah (c.c.) da onun bu tercihi, çabasına göre rızık yaratır" denilmek suretiyle sebeplilik ilkesine dikkat çekildikten sonra, "Fakat bu durum, 'Kaderimde ne varsa o olur, nasıl olsa rızık veren Allah'tır (c.c.)' deyip insanı çalışmamaya, tembelliğe götürmemelidir. Böyle diyen bir kişi, kaderi yanlış anlamaktadır. İnsana düşen; geçimini sağlamak ve rızık elde etmek için gerekli çalışmaları yapmak,

⁵⁶ Aydın, s. 22.

⁵⁷ Nayir v.dğr., s. 24.

⁵⁸ Bk. Keskiner, s. 133.

⁵⁹ Süleyman Hayri Bolay v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7 (İlköğretim)*, Murat Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 86; Benzer ifadeler için bk. Aydın, s. 20; Akgül v.dğr., s. 21.

sonra da sonucu Allah'tan (c.c.) beklemektir"⁶⁰ cümlelerine yer verilmesi kanaatimizce tutarsızlığa yol açmıştır. Çünkü bu cümleler, sebeplilik ilkesini benimseyen kişilerin değil de benimsemeyen kişilerin kurabileceği cümlelerdir.

Tevekkül

Tevekkül meselesi din dersi okullarda var olduğu sürece müfredatın bir parçası olmuş, bu konudaki yanlış inanış ve anlayışların düzeltilmesi kader öğretiminin öncelikli amaçları arasında yer almıştır. SEDAR tarafından 1999-2000 öğretim yılında İstanbul'daki ilk ve ortaöğretim okullarında gerçekleştirilen araştırma tevekkülün doğru anlaşılması konusunda sıkıntıların devam ettiğini göstermektedir. Adı geçen araştırmadaki; 'İslam dinindeki tevekkül anlayışının insanları tembelliğe sevk ettiği görüşüne katılıyor musunuz?' sorusuna lise 2. sınıf öğrencilerinin üçte birinden fazlası (%35,8) herhangi bir fikirleri olmadığı cevabını verirken, % 15,7'si ise tevekkülün tembelliğe sevk ettiği görüşünü kabul ettiğini belirtmişlerdir.⁶¹

Ders kitaplarında tevekkül, gayeye erişmek için her türlü çalışmayı yaptıktan sonra işin neticesini Allah'a bırakmak şeklinde tanımlandıktan sonra, konunun tembelliği eleştirme ve çalışmayı teşvik etme bağlamında ele alındığı görülmektedir.⁶² Doğru tevekkülün nasıl olması gerektiği konusunda, sıkça çiftçinin tarlasını zamanında sürüp tohumu ekmesi ve gerekli bütün işleri yaptıktan sonra Allah'a tevekkül etmesi ile öğrencinin ders için elinden geldiği ölçüde çalıştıktan sonra sonucu Allah'a bırakması örnekleri kullanılmaktadır.⁶³ Buna karşılık mevcut ders kitabında; "Gerekli güvenlik tedbirleri alınmadığından yaşanan iş kazaları kaderin bir sonucu denilerek bizleri sorumluluktan kurtarmaz. Hem işveren hem de işçi her türlü tedbiri almak zorundadır."⁶⁴ satırlarının yer alması hem tevekküle dair verilen örneklerin güncellenmesi hem de toplumsal bir meseleye parmak basması açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren din dersi öğretim programlarında ve ders kitaplarında kader inancının nasıl ele alındığını betimlemek ve bu inançla ilgili sorulara ne ölçüde cevap verildiğini kısmen de olsa tartışmak üzere gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada, okullarda kader öğretimiyle amaçlananın ilk planda konuyla ilgili toplumdaki yanlış inanış ve kanaatleri düzeltmek olduğu görülmüştür. Program ve kitaplardaki içerik seçimi bu amaç çerçevesinde yapılmış olup zaman içinde gündeme gelen meseleler ışığında söz konusu içerik genişletilmiştir. Ancak amaç ve içeriğin belirlenmesinde gözetilen bu hususu konuların ele alınış biçimine yansıtmanın kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

Kaderle ilgili meselelerin ele alınış biçiminde uzunca bir zaman, hedef kitlesi yetişkinler olan ilmi hallerin üslubu esas alınmış, 2000'de yapılan değişiklik sonrası bu üsluptan uzaklaşmaya çalışılsa

⁶⁰ Nayir v.dğr., s. 26.

⁶¹ *Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*, (haz. Halis Ayhan, Hayati Hökelekli, Yurdağül Mehmedoğlu, Mustafa Öcal, Halil Ekşi), Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul 2004, s. 184.

⁶² Bk. Akseki, *Din Dersleri*, s. 113; Armaner, *Din Bilgisi*, s. 73-74; Okutan ve Okutan, s. 52; Eraydın ve Kandemir, s. 34.

⁶³ Krş. Tunç, 1982, s. 52; 1984, s. 47; Gündüz v.dğr., s. 98.

⁶⁴ Nayir v.dğr., s. 28.

da tam anlamıyla başarılı olunamamıştır. Bu üslup doğrultusunda zamanın değişmesine rağmen kitaplarda aynı örnekler kullanılmaya devam edilmiştir. Tevekkül konusunda kullanılan iş kazaları örneğinde olduğu gibi diğer konularda da örneklerin güncellenmesi yerinde olacaktır. Kullanılan üslupta en çok dikkat çeken husus nerdeyse her konunun üç-beş cümlelik nasihatlerle son bulmasıdır. Günümüz şartlarında gençlerde görülen dinî şüphe ve çatışmaların sağlıklı bir şekilde atlatılabilmesinde nasihatlerin işe yaramasını beklemek gerçekçi bir beklenti olmaktan uzaktır.

Din öğretimi programlarında diğer inanç esaslarında olduğu gibi kader konusunda da Ehl-i Sünnet ekollerinin meseleye bakışının esas alındığı, 2000 sonrası Mutezile ekolünün temsil ettiği rasyonel bakışa bir yönelme olsa da 2018’de yeniden Ehl-i Sünnet ekollerinin yaklaşımına ağırlık verildiği görülmektedir. Lise döneminde öğretime konu edilmesini daha doğru bulduğumuz kaderle ilgili bazı konularda din içindeki farklı yorumların bir arada verilmesinin daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Örnek vermek gerekirse bazı yıllar ecelin değişebileceğini, bazı yıllar değişmeyeceğini ileri sürmek yerine bu iki görüşü aynı ders kitabı içinde yer verilebilir.

DKAB dersi kitaplarında yer alan Allah’ın ilminden hareketle O’nun olacakları bilmesi şeklinde yapılan kader tanımlarının soyut düşünme aşamasına geçememiş ya da yeni geçmiş çocuk ve gençler için zihinsel karışıklığa sebep olduğu kanaatindeyiz. Her ne kadar bu tarz tanımların geçtiği her yerde Allah’ın bilmesinin insanı eylemlerinde zorlamadığına, insanın seçimlerinde hür bir varlık olup yaptıklarından sorumlu olduğuna dikkat çekilse de; gerek lise gerekse imam hatip lisesi öğrencilerinin sormuş olduğu sorular bir çok kişinin bilme-gerçekleşme arasındaki bağı doğru anlayamadığını göstermektedir. Kanaatimizce hal-i hazırda okutulmakta olan DKAB ders kitaplarında yer alan kader tanımında özgür iradenin vurgulanması da meselenin çözümü için yeterli olmayacaktır. Bu konunun tanımlardan ziyade gencin anlam dünyasına uygun açıklama ve örneklerle ele alınması daha doğru bir tercih olabilir.

Ders kitaplarında geçmişten bugüne yer aldığı görülen insanın iradesi ve kader arasındaki ilişki konusunda verilen bilgiler doğru olmakla beraber kullanılan dilin öğrencilerin anlama düzeyine uygun olmadığını düşünmekteyiz. Örneğin; hal-i hazırda okutulmakta olan ders kitabında bu konu öğretim programı doğrultusunda külli irade-cüzi irade kavramlarıyla izah edilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada Ahmet Hamdi Akseki’nin Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre önce Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı’nda dile getirdiği din derslerinin kelimî tabirlere boğulmaması⁶⁵ yönündeki önerisini hatırlatmak isteriz.

Mevcut programda gençlerin sıkça sorguladığı kötülük problemine, kader ünitesi dışında lise düzeyinde yer verildiği görülmektedir. Kader inancı kapsamında tartışılan diğer konuların da lise düzeyinde ele alınması gerektiği görüşümüzden hareketle, kader inancı ile ilgili ünitenin kötülük problemi de dâhil edilip sorgulamalar ışığında zenginleştirildikten sonra Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı’nda yer almasını önermekteyiz. Kader konusuyla ilgili ortaokul düzeyinde bilinmesi gerekenler müstakil bir ünite olmadan da verilebilir.

⁶⁵ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 19 Ağustos 1923, sayı 892, s. 2’den aktaran Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 535.

Bibliyografya

Acar, Ayşe, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi Dersi Müfredatlarının Mukayesesi (1949-2000)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Akbulut, Ahmet, "Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2000, s. 123-143.

Altaş, Nurullah, *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

Armaner, Neda ve A. Zeki Öktem, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler*, İstanbul: M. E. Basımevi, 1960.

Ayhan, Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999, s. 535.

Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar, (haz. Halis Ayhan, Hayati Hökelekli, Yurdağül Mehmedoğlu, Mustafa Öcal, Halil Ekşi), İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2004.

Günaydın, Fatma C., "Akaid-Kelam Öğretiminde Yöntem Seçimini Etkileyen Unsurlar", *2014-2015 Öğretim Yılı Mesleki Çalışmalar Akaid ve Kelam Dersi Tebliğler*, http://www.ogretmenler.com/images/PDFLER/dogm/2015haziran_akaid_kelam_dersi_tebliğler.pdf (Erişim: 12 Şubat 2017).

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1993.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926), İstanbul: Devlet Matbaası, İkinci Tab', 1927.

Kaymakcan, Recep, *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derleri*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2009.

Keskiner, Emine, *Din Eğitimi-Öğretimi Bağlamında Kader Anlayışı*, İstanbul, 2016.

MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: MEB, 2006.

MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: MEB, 2010.

MEB Tebliğler Dergisi, 7 Şubat 1949, XI, sayı: 524.

MEB Tebliğler Dergisi, 17 Eylül 1956, XIX, sayı: 921.

MEB Tebliğler Dergisi, 29 Mart 1982, XLV, sayı: 2109.

MEB Tebliğler Dergisi, Ekim 2000, LXIII, sayı: 2517.

Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 2018.

Yavuz, Y. Şevki. "Kader", *DİA*, XXIV, s. 58-63.

<http://iktibasdergisi.com/2018/04/03/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirgesi/> (erişim: 6.09.2018)

Ders Kitapları

Akgül, Mehmet v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Materyali İlköğretim 8. Sınıf*, İstanbul: Devlet Kitapları, 2007.

Akseki, A. Hamdi, *Öğretmen ve Öğrencilere Yardımcı Açıklamalı Din Dersleri*, Ankara: Hilal Kırtasiye Kitabevi, 1949.

Armaner, Neda, *Din Bilgisi (İlköğretim Okulları Ders Kitapları, İkinci Devre Sınıf II)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1960.

Arvasi, T. Zahid, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf*, İstanbul: Serhat Yayınları, 2000.

Aydın, Muzaffer, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 8*, 2014.

Bilgin, Beyza, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5 (İlkokullar İçin)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

Bolay, Süleyman Hayri v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7 (İlköğretim)*, İstanbul: Murat Yayıncılık, 1999.

Çelik, Bekir v.dğr., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11*, MEB: 2018.

Eraydın, Selçuk ve M. Yaşar Kandemir, *Din Bilgisi II*, İstanbul: İrfan Yayınevi.

Gülle, Akif ve Gıyasettin Kaya, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5 (İlkokullar İçin)*, İstanbul: Kaya Matbaacılık, 1993.

Gündüz, Üzeyir v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (Ortaokul 1. Sınıf)*, İstanbul: Kaya Matbaacılık, 1993.

Halacoğlu, Abdullah, *Din Dersleri II (Ortaokullarda)*, İstanbul: Tan Matbaası, 1972.

Nayir, Sabahattin v.dğr., *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8*, MEB: 2018.

Okutan, Gülten ve Ömer Okutan, *Din Bilgisi (İlkokullar için, Sınıf: V)*, İstanbul: Arif Bolat Kitabevi, 1967.

Tunç, Cihad, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi II (Ortaokullar İçin)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1982.

Ülkü, Hayati, *Din Dersleri Sınıf II (Ortaokul ve Dengi Okullar İçin)*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1972.